

BÜYÜK BALIK KÜÇÜK BALIĞI YUTAR

Semavi EYİCE

Yazımızın başlığı olan atalar sözünün ne menşei; ne de, ne surette yayıldığı üzerinde duracağız. Bu küçük araştırmamız, bu atalar sözünün çok eski devirlerden beri halk arasında ne derece yaygın olduğunu gösteren birkaç eski tasvir hakkındadır.

Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz motif, doğrudan doğruya bir büyük balığın, bir diğerini, kendisinden daha ufağını yutmasıdır. Bunu birbirinden farklı inançlara ait ve değişik devirlerin eserlerinde görmemiz, adı geçen atalar sözünün eskilik ve yaygınlığının delili olsa gerektir. Bahsedeceğimiz ilk örnek taş üzerine oyma olarak işlenmiştir ve erken bir devre ait bir manastır kilisesinin kapı sövelerinden birini süslemektedir. Güney Anadolu'da Silifke ile Karaman arasında Mut yakınında Alahan köyü dolaylarında ağaçlarla kaplı bir dağın yamacına yaslanmış büyük ve eski bir manastır harabesi vardır. İlk defa olarak 1826 da L. de Laborde tarafından görülerek tanıtılan ve resmi çizilen bumanastır harabesi *Koca kale* veya *Eski kale* olarak tanınmıştır. 1890 da burayı etraflı surette inceleyen rahip A. C. Headlam, bu bina topluluğu hakkında, planlı, kesitli, etraflı bir araştırmayı sonraları yayınlamıştır. 1955 te burayı tekrar inceleyen Prof. P. Verzone, kompleksin tarihçesi, mimarisi ve tezyinatı hakkında derlediği malzemeyi Türkçe ve İtalyanca olarak ayrı ayrı bastırmıştır. Bu suretle etraflı bir şekilde tanınan bu kompleksin kurucusu veya kurucularından biri olduğu tahmin edilen bir şahıs **462** tarihinde öl-

müş ve manastırdaki bir mezara gömülmüştür. Verzone'ye göre, bu kompleks en yakın ihtimal ile **440** yıllarına doğru yapılmış olmalıdır.¹ Son yıllarda aynı yerde kazılar yapan M. Gough'un nasıl sonuçlara varacağını henüz bilmiyoruz. Şimdiki halde bugünkü bilgilerimize göre bu eserler topluluğunu V. yüzyıla ait olarak kabul edebiliriz. **1964** yazında bu muhteşem eseri ziyaretimizde çeşitli tezyinat arasında, balıklı söve dikkatimizi çekti. Mimarlık tarihi bakımından Anadolu'nun birinci derecede önemli yapılarından birisi olarak kabul edilen esas kilise (*katholikon*) nin sağ kapı sövesinin iç yüzünde çeşitli balıkların birbirlerine girift bir halde sıralandıkları görülür. Bunların arasında irice bir balık, kıvrık bir vaziyette olan bir başkasını kuyruğuna yakın ince kısımdan yakalamış vaziyettedir (Resim 1). Böylece bu V. yüzyıla ait manastır kilisesinin taş tezyinatı arasında, balık tasvirleri serisi içinde «büyük balık küçük balığı yutar» şeklindeki atalar sözünün bir tasvirini görmekteyiz.

Üzerinde durmak istediğimiz ikinci örnek, şimdi Konya Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilen mermer bir *ambon* parçası üzerindedir. Bir kilise vaaz kürsüsünün üçgen biçimindeki yan parçası olması kuvvetle muhtemel görülen bu levha VI. yüzyıla ait benzerleri gibi kalın profilli silmeler

1 P. Verzone, *Atahan manastırı mimarisi üzerinde bir inceleme*, İstanbul **1955**; bu kapı silmesi hak. bk. s. 26, res. 63-65. Ancak bu kitabın resimleri çok fena çıktığından, aynı yazarın, İtalyanca olarak bastırıldığı, *Un monumento deli' Arte Tardo-Romano in Isauria Atahan Monastir*, Torino 1956, res. 63-65, adlı kitabına başvurmak daha doğru olur.

ile çerçevesiyle sınırlanmıştır.² Bu kalın çerçevelerin sınırladığı üçgen sahanın içinde ise kuyruğu yukarı kıvrık büyük bir balığın, üçgenin dar kısmına ustalıkla bir surette yerleştirilmiş küçük bir balığı yutmaya hazırlandığı görülmektedir (Resim 2, 3). Bir tarafı geniş, diğeri uca doğru daralan üçgen bir sahaya bu iki balıklı kompozisyonun sığdırılması muhtemelen ki son derece başarılı olmuştur. Diğer taraftan bu kabartmanın adı geçen atalar sözünü sembolleştirdiği hiçbir şüpheye yer vermiyecek derecede açıktır. Bu sahanın *ambon* gibi kilise içindeki durumu önemli bir kilise eşyasında yer alışı ise halk felsefesindeki yerinin bir delili sayılabilir.

Nihayet üçüncü ve son örnek ise değişik ve daha uzak bir çevreden, Trakya'dandır. Tekirdağ ile Malkara arasında İncecik (veya Eğnecik) de H. 904 (1498/9) a ait bir zaviyeli camiın tabhane odalarından sağdaki duvarında bulunmaktadır.³ Bu eseri 1961 ve 1962 de iki defa giderek tespit ettik. Bu defa karşılaştığımız örnek evvelkiler gibi sanatkar tarafından bir sanat kaygusu ile bir mimari unsurunu süslemek üzere işlenmiş değildir. Eğnecik de uzun yıllardır bir harabe halinde duran camiın yanındaki tabhane odalarından sağdaki duvarına, sıva üzerine, bu odada yaşamış olan misafirlerden biri tarafından bir çivi veya bir bıçak ucu ile geliş güzel çizilmiştir (Resim 4). Sıvanın her tarafını kaplayan bol sayıdaki kalyon, kadirga 4, balta, makas ve çeşitli balık desenleri arasında derhal dikkati çekmektedir. Burada bizi ilgilendiren desen büyük bir balıktan ibarettir. Az yukarısında güzel bir lale, alt tarafında ise daha büyük ve eksik başka bir balık, yanında ise bir selvi ile bir kuş deseni bulunmaktadır. Bu desenin en hoş tarafı, büyük balığın ağzını açarak ufağı yutmaya hazırlanırken, daha önceden yuttuğu bir diğeri de midesinde tasvir edilmiş olmasıdır. Böylece burada, Osmanlı devrinde bir Müslüman Türk tarafından da, yüzyıllarca önce, taş işlenmiş olan bu atalar

sözünün bir defa daha tekrarlandığı tespit edilmektedir.

Balık eskidenberi bilinen bir semboldür. Hıristiyanlık bu motifi, dinin esas sembollerinden biri olarak kabul ile, bilhassa ilk yüzyıllarda, sık sık kullanmıştır.⁵ Hıristiyanlıkta balık sembolü ve bunun manası, teolojik tefsiri, birkaç yüzyıldan beri bir kütüphane dolduracak derecede çok sayıda kitap ve makalenin yayınlanmasına, çeşitli tezler ileri süren araştırmaların yapılmasına yol açmıştır. Başta İsa olmak üzere hıristiyanlık bakımından bir çok manalara göre tefsir edilen, hatta esası eski Hint inançlarına kadar indirilen ve Budizm'den Türkistan yolu ile hıristiyanlığa girdiği ortaya atılan balık sembolü,

2 Altıncı yüzyıl eseri olarak tarihlendirilen kalın profilli *moulure'lü* levhalar için bk. G. Mende!, *Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines*, İstanbul 1914, II, s- 406 vd., ayrıca kşl. S. Eyice, *Les fragments de la decoration plastique de l'église des Sts_ Apôtres*, Cahiers Archeologiques, VIII (1956) s. 63 vd.; A. Grabar, *Sculptures byzantines de Constantinople*, Paris 1964, lev. XXXVI, res. 4 ve 5.

3 Bu bina hak. kısa bir not olarak bk. S. Eyice, *Osmanlı- Türk devrinin sosyal bir müessesesi, Zaviyeler ve Zaviyeli camiler* «I.ü. İktisat Fakültesi Dergisi» XXIII (1963) s. 46.

4 Muhtelif devirlerde, binaların taşları ve bilhassa sıvaları üzerine sivri ve sert bir aletle çizilen sayısız diyebileceğimiz kadar çok kalyon ve kadirga desenleri ile karşılaşılmaktadır. Bunların niçin çizildiklerini anlamak pek mümkün olmamakla beraber, bazı tahminler yürütmek kabildir. Biz bunlardan bir miktar örneği toplamış bulunuyoruz, ileride belki bu konuyu işlememiz mümkün olacaktır.

5 F. Becker, *Die Darstellung Jesu unter dem Bilde des Fischu*, Breslau 1866; Fr. Dölger, IX0YI: *Das Fischsymbol in frühchristlicher Zeit*, Roma 1910; *Der heilige Fisch in den Antiken Religionen und im Christentum*, Münster 1922, 2 cilt; H. Leclercq, IX0YI: maddesi, Cabrol-Leclercq, *Dictionnaire d'archeologie Chretienne et de Liturgie*, Paris, VII, 2 (1927) s. 1990-2086 da gayet uzun resimli bir makalede bütün hipotezler gözden geçirilip başlıca örnekler tanıtıldıktan sonra aynı Ansiklopedide *Poisson* maddesinde de XIV, 1 (1939) s. 1246-1252 de bir zeyil meydana getirilmiştir. Bu yazının sonunda Leclercq, üzerinde balık görülen daha birçok eserde bu motifin sadece tezyini gaye ile yer aldığı bildirir.

bizi burada pek ilgilendirmiyor. Üzerinde durduğumuz her üç örnekte de Hıristiyanlığın sembolü olan *balık* değil, fakat ta- nınmış ve bugün hala yaşayan «büyük balık kü;ük balığı yutar» atalar sözü işlenmiştir. Şu halde bu örnekleri, erken Hıristiyanlık devrinde çok sayıda rastlanan, bilhassa ölünün ruh selameti için mezar taşlarına işlenen Hıristiyan sembolü *balık (ikhtus)* ile karıştırmamak lazım gelmektedir. ⁶

Şimdiye kadar belki yeter derecede dikkati çekmeyen bu motifin belki daha başka tasvirleri zamanla ortaya çıkacaktır. ⁷ Bizim şu kısa araştırmamız ile işaret etmek istediğimiz husus «Büyük balık kü- çük balığı yutar» atalar sözünün eskiliğini ve yaygınlığını ispat edecek belirli arkeo-

---

6 J. B. de Rossi'e ait dördüncü yüzyıl eseri olarak tarihlendirilen toprak bir kandil üzerinde ise bir ördeği yutan bir balık tasviri ile karşılaşılmıştır (kşl. Cabrol-Leclercq, *qv. esr.*, VII, 2, res. 6110) Bu garip kompozisyona Hıristiyan arkeolojisi mütehassısları hiç bir mana vermemekle beraber, buradaki balığın *kutsal* balık ile ilişkisi bulunmadığını da ileri sürmüşlerdir. Bir mezar kitabesinde görülen balık ise, kşl. *Ausstellung Frühchristliche Kunst aus Rom Villa Hügel-Essen*, Essen 1962, s. 200, nr. 412, üzerindeki mezar kitabesinden anlaşıldığına göre bir kutsal balıktır.

7 Taşoz adasında belki Th. Bent tarafından yapılan kazılarda bulunarak 1887 de İstanbul Arkeoloji Müzesine giren üzeri kabartmalı çeşitli deniz hayvanı tasvirleri ile süslü mermer bir konsol (İnv. No. 294 [376]) üzerinde küçük bir balık ve yanında kuyruğu yukarı kıvrık bir yunus görülmektedir. Her ne kadar buradaki yunus Konya ambonundaki yunusu andırmakta ise de, bariz bir yutma vaziyeti farkedilmemektedir. Bu eser hakkında bk. G. Mende!, *Catalogue*, II, s. 55-56; A. Grabar, *Sculptures byzantines*, s. 130, lev XXII, 2. Bu taş beşinci altıncı yüzyıla ait olarak tarihlendirilmektedir,

lojik delillere sahip oluşumuzdur. Bu küçük eserler, bu tanınmış atalar sözünün ne kadar gerilere kadar gittiğini bize göstermektedir. DJ.ha etraflı bir araştırma hiç şüphesiz bu atalar sözünün hakiki menşeyini ve belki de kökünü ortaya koyacaktır.⁸

8 Bu yazı sadece ufak bir müşahedeyi ortaya koymak gayesi ile kaleme alındığından, zaten ihtisasımız dışında kalan atasözleri ve bunların menşeleri problemi üzerinde durmadık. Ancak evvelce, tanınmış Bizans mütehassıslarından Prof. Kari Krumbacher tarafından Bizans devrine ait atalar sözleri hakkında elyazmalarından derlenen araştırmaların yapıldığına dikkati çekebiliriz. Bunlardan *Mittel griechische Sprichwörter*, «Sitzungsberichte d. philos. - philol. u. d. hist. Classe d. Bayerischen Akademie d. Wissenschaften, München 1893, il, 1-227, de yazımızda bahsi geçen atalar sözü ile ilgili bir ipucuna rastlanmamıştır, aynı yazarın *Eine Sammlung byzantinischer Sprichwörter*, aynı yerde, München 1887, il, s. 43-96 adlı yazısını ise görmemiz mümkün olmadı. Gene K. Krumbacher'in *Die Moskauer Sammlung Mittelgriechischer Sprichwörter*, aynı yerde, München **1900, 111, 339-464** da ise bu atalarsözü veya bir benzeri mevcut değildir. Ancak dilimizde çok yaygın olan, Üzüm üzümüne baka baka kararır, Aç tavuk kendisini arpa ambarında sanır, Çaya varmadan paçaları sıvama, Ayağını yorganına göre uzat, Su testisi su yolunda kırılır, gibi bazı atasözlerinin aynen karşılıklarının Grek dilinde de bulunmaları, bu konu ile ilgilenenlere faydalı olabilir. Fatih Millet Ktp. (No. 3443) de bulunan eski Atasözleri Mecmuasında da bu atalarsözü veya bir benzerine rastlanmamıştır, kşl. V. İzbudak, *Atalar sözü*, İstanbul 1936. Yazılması H. 466 (= 1073) de biten *Divan-u lugat-it Türk* de (Atalay bask. Ankara, 1940, il, 95) de *Kiçik ulugka turuşmas, kirro songkurka karışmas* (=Küçük büyüğe karşı durmaz, atmaca son kura karşı koymaz) şeklinde bir atasözü vardır ki, bir dereceye kadar mana bakımından yazımızda bahsi geçen meseli andırmaktadır.